

Türk Turizm Araştırmaları Dergisi

2019, 3(4): 1681-1697.

DOI: [10.26677/TR1010.2019.265](https://doi.org/10.26677/TR1010.2019.265)

ISSN: 2587-0890 Dergi web sayfası: <https://www.tutad.org>

KAVRAMSAL MAKALE

Türkiye'nin Ekonomik Büyüme-Kalkınma ve Gelişme Aşamalarında Turizm Öncü Bir Sektör Olabilir mi?

Dr. Öğr. Üyesi Melahat YILDIRIM SAÇILIK, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Erdek Meslek Yüksekokulu, Balıkesir, e-posta: msacilik@bandirma.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5399-8607>

Öz

Birleşmiş Milletler Teşkilatı; ülkeleri gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş olarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada baz alınan kriter, ülkelerdeki kişi başına düşen milli gelir seviyesidir. Birçok ekonomist, gelişmişlik sınıflandırmasında gelir ölçütünün yanında sosyal, siyasal ve kültürel özelliklerin birlikte ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu durum; kişi başına düşen milli gelir, sosyal, siyasal ve kültürel özelliklerin ekonomik büyüme, kalkınma ve gelişme sürecinde belirleyici etkenler olmasından kaynaklanmaktadır. Tüm bu gerekçeler doğrultusunda birtakım iktisatçılar tarafından ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre bazı kalkınma kuramları geliştirilmiştir. Söz bu kuramlardan biri olan "Dengesiz Kalkınma Kuramı", gelişmekte olan ülkelerde öncü bir sektöre yatırımların kaydırılması sonucu kalkınma sağlanabileceğini savunmaktadır. Buna dayanarak çalışma, turizm sektörünün kalkınmada öncü sektör olma nedenleri üzerinde şekillenmiştir. Çalışmanın amacı ise turizm sektörünün Türkiye'nin ekonomik büyüme – kalkınma ve gelişmesindeki öncü rolünün ortaya çıkarılması olarak belirlenmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2003 – 2018 yılları arasındaki turizm istatistikleri incelenerek turizm sektörünün büyüme kalkınma ve gelişmedeki doğrudan ve dolaylı etkileri irdelenmiştir. İkincil verilerin incelenmesi ile elde edilen bulgular; 100 birim üretmek için kullanılan girdi miktarı, girdi alımları sonucunda harekete geçirilen diğer sektörle olan ilişki ve ekonomide yaratılan uyarma/uyarılma etkisi gibi özellikler, turizm sektörünün Türkiye'nin kalkınmasında öncü bir sektör olabileceği kanısını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Sektörü, Dengesiz Kalkınma Kuramı.

Makale Gönderme Tarihi: 21.07.2019

Makale Kabul Tarihi: 05.10.2019

Önerilen Atf:

Yıldırım Saçılık, M. (2019). Türkiye'nin Ekonomik Büyüme-Kalkınma ve Gelişme Aşamalarında Turizm Öncü Bir Sektör Olabilir mi?, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4): 1681-1697.

© 2019 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.

Journal of Turkish Tourism Research

2019, 3(4): 1681-1697.

DOI: [10.26677/TR1010.2019.265](https://doi.org/10.26677/TR1010.2019.265)

ISSN: 2587-0890 Journal Homepage: <https://www.tutad.org>

CONCEPTUAL PAPER

Could a Leading Tourism Sector in Turkey's Economic Growth and Development-Development Stage?

Assistant Prof. Dr. Melahat YILDIRIM SAÇILIK, Bandırma Onyedi Eylül University, Erdek Vocational School, Balıkesir, e-mail: msacilik@bandirma.edu.tr
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5399-8607>

Abstract

United Nations Organization; countries are classified as developed, developing and underdeveloped. The criterion based on this classification is the per capita income level in the countries. Many economists suggest that social, political and cultural characteristics should be considered together with income criteria for the development classification. This is due to the fact that per capita income, social, political and cultural characteristics are determinant factors in economic growth, development and development process. In line with all these reasons, some development theories have been developed by some economists according to the level of development of the countries. One of these theories, "Unbalanced Development Theory, argues that development can be achieved as a result of shifting investments to a leading sector in developing countries. Based on this study, the development of the tourism sector has been shaped on the causes being the leading sector. The tourism statistics of the T. C. Ministry of Culture and Tourism between 2003 and 2018 were examined and the direct and indirect effects of tourism sector on growth, development and development were examined. The findings obtained by examining the secondary data; The amount of input used to produce 100 units, the relationship with the other sector activated as a result of input purchases and created in the economy excitation / stimulation effect, such as specifications, it has revealed the impression that the tourism sector can be a leading sector in Turkey's development.

Keywords: Turkey, T. C. Ministry of Culture and Tourism, Tourism Sector, Unbalanced Development Theory.

Received: 21.07.2019

Accepted: 05.10.2019

Suggested Citation:

Yıldırım Saçılık, M. (2019). Could a Leading Tourism Sector in Turkey's Economic Growth and Development-Development Stage?, *Journal of Turkish Tourism Research*, 3(4): 1681-1697.

© 2019 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda gelişmiş ülke, gelişmekte olan ülke ve az gelişmiş ülke sınıflaması kişi başına düşen milli gelire göre yapılmaktadır. Gelişme kavramının gelire göre ifade edilmesi, diğer özelliklerin göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Aslında bu sınıflandırmanın ekonomik, sosyal ve siyasi yapıyla da ilişkilendirilmesi gelişmiş ülke, gelişmekte olan ülke ve az gelişmiş ülke kavramlarını daha netleştirmektedir. Bu durumu Kubar, (2016) ülkelerin gelişmişlik düzeyinin sadece tek bir ölçütle yapılmasının ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi yapılarındaki farklılık nedeniyle oldukça zorlaştırdığı şeklinde açıklamıştır. Ülkelerdeki kişi başına düşen milli gelire göre Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın gelişmişlik sınıflandırması şu şekildedir. Kişi başına düşen milli gelir 1000 doların altındaysa "az gelişmiş ülke", 1000 ile 10000 dolar arasındaysa "gelişmekte olan" ve 10000 doların üzerinde ise "gelişmiş" veya "sanayileşmiş" ülkeler olarak tanımlanmaktadır (Karagül, 2010'dan aktaran Bakan ve Kocağ, 2012: 286).

"Gelişme" olgusunu tek bir göstergeye indiriminin güçlüğü, son elli yılda kalkınma anlayışında yaşanan değişimlerle birlikte geçmişten günümüze tartışılan bir konudur. 1970'ler öncesinde gelişmişlik kriteri olarak sadece Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkeni yeterli iken günümüzde kullanılan sosyo-ekonomik kriterlerinin sayısı ve niteliği arttırılmıştır. Çünkü GSYİH, gelişme kavramını sadece ekonomik boyutta ele almakta olup bölgesel gelişmişlikte sosyal boyutu eksik bırakmaktadır. Bu yüzden, son dönemlerde yapılan araştırmalarda niteliksel verilere ağırlık verildiği ve gelişmişliğin sosyal boyutunun da önemli bir değerlendirme kriteri olduğu görülmektedir (Özkan ve Beyazlı, 2018:23). Buradan yola çıkarak gelişmişlik sınıflandırmasının sadece kişi başı milli gelire göre değil, aynı zamanda ülkelerin sosyal - siyasi ve kültürel yapısıyla birlikte değerlendirilmesi gerektiği öne sürülebilmektedir.

Gelişmiş ülkeler genellikle yüksek gelir düzeyine sahip, yaşam kalitesinin üst seviyelerde olduğu, siyasi olarak demokrasi ile yönetilen ülkelere oluşturmaktadır (Sabis, 2018). Bu ülkeler, sahip oldukları bir takım ekonomik avantajlar nedeniyle kalkınma düzeylerini gerçekleştirmiş ve az da olsa bölgeler arasındaki dengesizliği en aza indirmişlerdir (Çeken, 2008: 293). Gelişmekte olan ülkelere GSYİH seviyesinin düşük olması, toplam gelirin ülkede yaşayanlar arasında adaletsiz bir şekilde dağılması, diğer bir ifadeyle adaletsiz bir gelir dağılımının bulunması gibi temel faktörler dikkat çekmektedir. Söz konusu bu ülkelere toplam nüfusun en altta bulunan %20'lik bölümünün toplam gelirden düşük bir pay almasına karşın, en üst %20 'lik dilimin toplam gelirin büyük bir kısmına sahip olduğu görülmektedir. Az gelişmiş ülkeler, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik; siyasi ve sivil hak ve özgürlüklerden yoksunluk gibi siyasi; eğitimsizlik ve ortalama yaşam süresinin kısalığı gibi sosyal nitelik arz eden sorunlarla mücadele etmektedirler (Sabis, 2018).

Birleşmiş Milletler teşkilatının yapmış olduğu gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmişlik sınıflamasının daha iyi anlaşılması için ekonomik büyüme, kalkınma ve gelişme kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Buna dayanarak çalışmada söz konusu kavramların açıklaması yapılmış ve ülkelerin yapılan sınıflamada seviye atlaması için geliştirilmiş olan bazı kalkınma kuramlarından bahsedilmiştir. Böylece gelişmekte olan bir ülke niteliğindeki Türkiye'nin gelişmişlik düzeyine ulaşmasında turizm sektörünün payı irdelenmiştir.

Çalışmanın literatür araştırmasında kalkınma kuramlarına yönelik birçok çalışmaya rastlanmıştır. Yavilioğlu, (2002) kalkınma teorilerinin çıkış nedenleri, olumlu ve olumsuz yönlerini ele alarak eleştirilerde bulunmuştur. Özdemir ve Öksüzler, (2006) Türkiye için 1963-2003 dönemine ait turizm gelirleri, GSMH ve reel döviz kuru değişkenleri kullanılarak turizm ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini irdelemiştir. Yazarlar, hem kısa hem de uzun dönemde turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu

belirtmişlerdir. Kar vd., (2012) araştırmasında turizm sektörünün ekonomiye katkısını değerlendirmişler ve Türkiye'yi diğer ülkelerle karşılaştırarak yapılan yatırımları, elde edilen gelirleri ve turist sayısını belirleyen etkenleri ekonometrik olarak ortaya koymuşlardır. Araştırmaya göre ülkede turizm varlığını gerçek anlamda 1980 yılından itibaren hissettirmiştir. Deviren Vatansver ve Yıldız (2014) çalışmalarında kalkınma anlayışlarında yaşanan dönüşüm ve bölgesel kalkınma farklılıklarını ele almışlardır. Bu çalışmaya göre 1980 öncesi kalkınma anlayışında devlet eliyle yapılan finansal teşvikler, altyapı yatırımları, sanayi tesisleri akla gelirken 1980 sonrası bu anlayış yerini yatırımların sadece devlet eliyle yapılmamasına bırakmıştır. Bunun yanında kalkınmak için nitelikli işgücü, yaşam kalitesi ve yatırım iklimi gibi bölgenin niteliğini arttırıcı özelliklere dayanarak yapılması önem kazanmıştır. 1963-2010 yılları arasındaki turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisini ele alan Özcan, (2015) turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru doğrusal bir nedenselliğin olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda bu nedenselliği turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğunu da ifade etmiştir. Kubar, (2016) düşük ve orta gelirli ülkelerin kalkınma değişkenleriyle ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Araştırma sonucuna göre düşük gelirli ülkelerde, ithalat, ihracat, sanayi sektörü katma değeri, enflasyon oranı sağlık harcamaları ile telefon hattı ekonomik büyümeyi pozitif etkilemekte iken tarım sektörü katma değeri, sabit sermaye tüketimi, doğurganlık oranı ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Orta gelirli ülkelerdeki değişkenlerden tarım sektörü katma değeri, enflasyon oranı, sabit sermaye tüketimi ve doğurganlık oranı ekonomik büyümeyi negatif etkilediği, ihracat, ithalat, tüketim harcaması, sanayi sektörü katma değeri, sağlık harcamaları ve telefon hattı değişkeninin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği çalışmanın sonucunu olarak ortaya çıkmıştır.

Literatür taramasında kalkınma kuramlarını ayrıntılı olarak ele alan çalışmaların yanında kalkınmada turizm gelişimini baz alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bahar, (2007:1) bölgesel kalkınmada turizm sektörünün ekonomik açıdan nasıl bir öneme sahip olduğunu incelemiştir. Yazar, turizm sektörünün az gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin gelişmesine, ekonominin yeniden yapılandırılmasına ve bir bütün olarak ekonomik büyüme ile kalkınmaya katkı sağlayabileceğini vurgulamıştır. Künü, vd. (2015), turizm ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi torik olarak ele aldıkları çalışmalarında turizmin Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan illerdeki kalkınmaya etkisini incelemişlerdir. Turizmin bu illerdeki kalkınma ile doğru orantılı geliştiği sonucuna ulaşmışlardır. Topallı, (2015) çalışmasında 1963 kalkınma planlarının başlangıç döneminden başlayarak 2011 yılına kadar olan süreçteki Türkiye ekonomisi için turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inlemiştir. 1963-2011 döneminde turist sayısı ve ekonomik büyüme verileri dikkate alınarak yapılan bu çalışmada Türkiye'de turizmdeki gelişmeler ile ekonomik büyümenin uzun dönemli ilişkili olduğu belirtilmiştir. Uğurlu ve Tuncer, (2017) Türkiye'de sanayi ve hizmet sektörlerinin büyüme ve kalkınmaya etkileri araştırılmıştır. Araştırma bulguları, Türkiye ekonomisindeki kilit sektörlerin çoğunlukla sanayi sektörlerinden oluştuğunu ortaya çıkarmıştır. Hizmet sektöründe yaşanan büyüme ekonomi üzerinde sınırlı etkisi olduğu sonucu belirlemiştir. Bunun yanında bazı hizmet sektörlerinin Türkiye ekonomisinin gelişmesinde kilit işlevler üstlenebileceğine dair bulgulara da rastlanmıştır. Ar ve Uğuz, (2017:521) BM üye ülkelerin üzerinde mutabık olduğu 17 küresel sürdürülebilir kalkınma hedefi turizm açısından detaylı bir şekilde ele alarak Türkiye'de turizmin ilgili hedeflere katkısı sayısal verilerle ortaya konulmuşlardır. Şenol, (2018) çalışmasında 18. Yüzyıldan itibaren ortaya atılan kalkınma kuramları, kalkınma paradigmaları ve yer seçim teorilerini ele alarak kuramsal değişimler, zaman ve mekân kavramlarıyla birlikte ele alarak irdelemiştir. Turizm gelişimini kalkınma kuramları çerçevesinde ele alan Çiçek ve Sarı, (2018) kalkınma kuramlarının gelişim sürecinde turizm uygulamalarını nasıl şekillendirdiğini araştırmışlardır.

Turizm ve kalkınma üzerine yapılan çalışmalarda genellikle turizm ve kalkınma arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bunun yanında ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre hangi kalkınma kuramının geçerli olabileceğine vurgu yaparak turizm sektörünü irdeleyen çalışmalara rastlanamamıştır. Bu çalışmada ise turizm sektörünün yıllar itibari ile getirisi ve kalkınmada öncelikli fonksiyonlarının ele alınmış ve gelişmekte olan Türkiye için ekonomik büyüme-kalkınma ve gelişme aşamalarında kalkınma kuramlarını değerlendirilmiştir. Bu açıdan çalışma, literatürdeki boşluğu doldurabilme adına önem taşımaktadır.

Çalışma, turizm sektörünün kalkınmada öncü sektör olma nedenleri üzerinde şekillenmiş olup turizm sektörünün Türkiye'nin ekonomik büyüme – kalkınma ve gelişmesindeki öncü rolünün ortaya çıkarılması çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. *Çalışmada gelişmekte olan Türkiye'nin ekonomik büyüme, kalkınma ve gelişme aşamalarında turizm sektörü, dengesiz kalkınma kuramındaki bahsedilen öncü sektör olabilir mi?* sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. İkincil verilere dayanılarak yapılan analizlerde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nun 2003 – 2018 yılları arasındaki turizm istatistikleri incelenerek turizm sektörünün büyüme-kalkınma ve gelişmedeki doğrudan ve dolaylı etkileri irdelenmiştir. Dengesiz kalkınma kuramı çerçevesinde ve kalkınma aşamalarında turizm sektörünün değerlendirilme nedenleri ekonomik göstergelerle vurgulanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelişme

Ülke veya bölge ekonomisinde görülen üretim artışı, istihdam oranının artması, girdi oranlarında yükselme gibi sayısal değer artışları büyüme olarak nitelendirilirken bu sayısal artış kalemlerinin yanında buna bağlı olarak ortaya çıkan yaşam düzeyinin yükselmesi, sosyal, kültürel vb. alanlardaki gelişmeler hep birlikte kalkınma olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Kalkınma, insanların yaşam kalitelerinin artırılması taleplerinin ve ulusların karşılıklı olarak birbirlerinin ulaştıkları yaşam düzeyine ulaşma girişimlerinin şekillendirdiği doğal bir süreçtir (Kahraman ve Türkay, 2006). Büyüme sadece milli gelirdeki niceliksel bir artışı ifade eder. Kalkınma ise üretim ve teknolojide oluşan gelişmelerle birlikte açığa çıkan ekonomik ve sosyal gelişmeleri içerir. Aynı zamanda kalkınma, teknolojiyi kullanım kabiliyetindeki gelişmeyi de içeren bir kavramdır. Kısacası, büyüme kalkınmanın ilk adımıdır (Arslan, 2013:47).

Sanayi devriminden bu yana hızlı ekonomik büyümenin anahtarı sanayi sektörü, özellikle imalat sanayi sektörü olmuştur. Göreli olarak geride olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri (GÜ) yakalamaları da güçlü bir imalat sanayi sektörünün gelişimiyle mümkün olmuştur. Ancak 1980 sonrası dönemde, hem gelişmiş (GÜ) hem de gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) sanayi sektörünün toplam gelir ve toplam istihdam içindeki payı zaman içinde azalmıştır. Sanayinin üretim ve istihdam içindeki payının azalması, GOÜ'lerin sanayileşmenin sağladığı olanakları kullanmadan hizmet sektörlerine bağımlı hale gelmelerine yol açmaktadır. Oysa GOÜ'lerin mevcut kıt kaynaklarını hedefledikleri ekonomik büyüme hızını gerçekleştirebilmek için en verimli şekilde kullanması gerekmektedir. Yatırımların geri ve ileri bağlantı etkilerinin en yüksek olduğu kilit sektörlerle yönlendirilmesi, ülke ekonomisinde yapısal değişim sürecini başlatarak büyüme ve kalkınma sürecine katkı sağlayacaktır (Uğurlu ve Tuncer, 2017).

Ülkemizde 1960'lı yılların başından bu yana, "bir taraftan milli gelirin en üst düzeye çıkarılması", diğer yandan "bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması" olmak üzere iki ana hedef tanımlanmıştır (Gezici ve Hewings, 2004: 114). Bu hedefler doğrultusunda bölgesel gelişme politikaları "Kalkınma Planları" bağlamında gerçekleşmiştir ancak istenen düzeyde sonuçlar elde edilememiştir. Bunun nedenlerinden birisi bölgesel az gelişmişliğin nedenleri üzerinde

değil sonuçları üzerinde odaklanılmasıdır. Yoksulluk ve gelir dağılımındaki dengesizlikler, yerelde kurumsal kapasitenin gelişmemesi, işgücü niteliğinin düşük olması, köyden kente göç, iller arasındaki nüfus hareketleri gibi konular gerçekte ülkemizin iktisadi yapısındaki temel sorunların sosyal alana yansımaları ile oluşmaktadır (Yeldan vd., 2012'den aktaran Dedeoğlu Özkan ve Beyazlı, 2018:24). Ekonomik büyüme ve kalkınma, gelişmenin bir göstergesi olarak ele alındığında ortaya çıkan bir kavram ise sürdürülebilir kalkınmadır.

Sürdürülebilir kalkınma temel çevresel, sosyal ve ekonomik hizmetlerin, bu hizmetlerin dayandığı ekolojik ve toplumsal sistemlerin varlığını tehdit etmeksizin, herkese sunulabildiği gelişme olarak tanımlanabilmektedir (Sabis, 2018'den aktaran: Kahraman ve Türkay, 2006). Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın bugünkü kuşakların gereksinimlerini karşılayabilen kalkınmadır. Aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma, ülkelerin gelişme hedeflerine doğal-kültürel varlıkları yitirmeden ve çevreyi bozmadan ulaşmasına ilişkin tüm çabaları içeren bir kavramdır. Yazara göre sürdürülebilir kalkınma felsefesinin devamlılığının sağlanması bazı prensiplere bağlıdır. Bu prensipler (Kahraman, 1994:74):

- Toplumun gereksinimlerine karşılık verebilen bir "niteliksel büyümenin" önde tutulması,
- Doğal, kültürel, ekolojik, biyolojik tüm yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynaklara "süreklilik" sağlanması,
- Nesiller ve uluslararası kaynak kullanımında "dürüstlük" üzerine gölge düşürülmemesi.

Kalkınmanın gerçekleşmesi, ülkelerin gelişebilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması için bazı ekonomistler tarafından kalkınma kuramları geliştirilmiştir. Bu kuramlar, ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre uygulama aşamasında farklı özellikler taşımaktadır.

Kalkınma Kuramları

1.W.W. Rostow'un Tarihsel Kalkınma Aşamaları Kuramı:1960 yılında geliştirdiği kuramında Rostow, tüm ülkelerin belli tarihsel aşamalardan geçtikten sonra gelişmişlik düzeyine ulaştıklarını savunmaktadır. Bu aşamalar ise şöyle sıralanmıştır (Sabis, 2018).

- Geleneksel Toplum Aşaması (kişi başına düşük gelir düzeyi olan toplum)
- Geçiş Dönemi (ekonomik büyüme için hazırlık dönemi)
- Sürdürülebilir Büyümeye Geçiş Dönemi (ekonomik büyüme sürecinin başladığı aşama "Take-off")
- Olgunluğa Geçiş Aşaması (teknolojik olgunluk dönemi)
- Yüksek Tüketim (Olgunluk) Dönemi (yoğun üretim ve tüketim aşaması).

2. Dengeli Kalkınma Kuramı: Friedrich List tarafından geliştirilmiştir. Ekonomiste göre ekonomide tarım, imalat ve ticaret kesimlerinin, diğer bir deyişle tüm sektörlerin aynı anda ve birlikte canlandırılmasının dengeli bir kalkınmayı beraberinde getirecektir. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerde piyasanın tek başına kalkınmayı sağlayamayacağı ve kalkınma planlanmasının ön koşul olduğunu savunmuştur. Rosenstein-Rodan, Nurkse, Scitovsky, Lewis, Leibenstein ve Chenery bu kuramı savunan diğer ekonomistlerdir.

3. Dengesiz Kalkınma Kuramı: Hirschman tarafından geliştirilmiştir. Ekonominin darboğaza ve kıtlığa düşmesi olasılığı üzerinde durmuştur. Yüksek fiyatlar-yüksek kârlar-yüksek yatırımlar zinciri Hirschman'na göre, ekonomiyi dengeden uzaklaştırıcı her tür hareket, ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktır. Büyüme ve kalkınmanın önündeki engel, mevcut

tasarrufların verimli yatırımlara dönüştürülemedesidir. Bu dönemlerde fiyatlar girişimcilerin kârını yükseltebilecek ve yatırımları artırabilecektir. Ekonomik planlamanın gerekli olmadığını savunmaktadır. Ekonomide potansiyel kalkınmayı sağlayabilmek için sadece piyasadaki öncü sektörlerle yatırım yapılması gerektiğini öngören bir modeldir. Dengesiz kalkınma, ekonomideki bazı sektörlerin geliştirilmesi ve onların dışsal etkisiyle zamanla diğer sektörlerin de gelişmesine denir. Kalkınmaya, özellikle bu sektörlerle yatırım yapılarak başlanmalıdır. Öncü sektörleri geliştirmek, ekonomide hem içsel hem de dışsal faydalar sağlamaktadır. Tüm sektörlerle yatırım yapmak yerine gelişme potansiyeli yüksek olan sektörlerde yoğunlaşmak, ölçekleri büyütecek, maliyetleri düşürecek, verimleri artıracaktır. Ayrıca bu sektörlerin ileriye ve geriye yönelik bağlantılı sektörleri de gelişme gösterecektir (Sabis, 2018).

Söz konusu kuramlardan biri olan ve gelişmekte olan ülkeler için önem arz eden dengesiz kalkınma kuramında ekonomik gelişme için öncü sektörün belirlenmesi ve yatırımların bu öncü sektöre yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Türkiye, gelişmekte olan bir ülkedir ve bundan dolayıdır ki ekonomik büyüme – kalkınma ve gelişme aşamalarında etkin bir şekilde yol alması gerekir. Bu yüzden Türkiye, istatistiki verileri kullanarak ekonomik açıdan uyarma ve uyarılma etkisi, gelir etkisi, istihdam ve ödemeler dengesi üzerindeki artırıcı etkileri yüksek olan öncü bir sektöre yatırımlarını kaydırmak zorundadır.

Türkiye bir tarım ülkesi olmakla birlikte yaşanan ekonomik ve sosyal zorunluluklardan dolayı tarım sektöründen kopan nüfusun büyük çoğunluğu hizmet sektörüne kaymaktadır. Buna etken olan ana neden ise hizmet sektörünün katma değer ve istihdam paylarındaki artışı göstermek mümkündür. Bu sektörlerden biri de turizm sektörüdür.

1980’li yıllarda dünya genelinde ortaya çıkan ekonomik serbestleşme hareketleriyle uyumlu olarak Türkiye dışa açık büyüme stratejisinin benimsendiği 24 Ocak Kararları’ndan sonra, diğer ülkelerle olan ticari ilişkilerinde yeni bir döneme geçiş yapmıştır. Dünya ticaret hacminde ortaya çıkan artış sonucunda özellikle üretimde teknoloji, enerji, hammadde ve ara girdi bağımlılığı olan Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ithalatları giderek artmış ve bu ülkeler artan dış ticaret açıklarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye’nin üretime bağlı olarak yaşadığı dış ticaret açığı beraberinde cari açık sorununu da gündeme getirmiştir. Genellikle dış ticaret kaleminin negatif etkisiyle cari açık veren gelişmekte olan ülkeler bu açığı kapatmada hizmetler dengesinden ve hizmetler dengesi içinde de fazla veren dış turizm dengesinden yararlanmaktadır. Günümüzde turizm ve seyahat, dünya genelinde en çok döviz geliri sağlayan sektörlerden biri konumuna gelmiştir. (Beyaz ve Karabacak, 2018: 56).

Turizmin Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi

Türkiye’de turizm sektörü sağladığı doğrudan ve dolaylı katkılar ile ekonomik aktivitede oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Konaklama, ulaşım ve eğlence sektörlerinin nihai ürün ve hizmet satışları sektörün ekonomiye doğrudan katkısını oluştururken bu sektörlerin yaptığı tedarikçi alımları ile yeni yatırımlar ve kamunun harcamaları ekonomiyi dolaylı olarak etkilemektedir. Sektörde çalışan kişilerin yaptıkları harcamalar ise ekonomide “uyarılmış tüketim” etkisi yaratmaktadır (Turkish Plastic Magazine, 2018). 100 birim üretmek için kullanılan girdi miktarı, girdi alımları sonucunda harekete geçirilen diğer sektörle olan ilişki ve ekonomide yaratılan uyarma/uyarılma etkisi gibi özellikler, turizm sektörünün ekonomide oluşturduğu doğrudan ve dolaylı etkiler olarak bilinmektedir. Turizmin ekonomik büyüme ve kalkınmaya verdiği doğrudan ve dolaylı katkılar Tablo 1’de gösterilmiştir.

Turizm, ülkelerin ekonomik, politik, toplumsal ve sağlık gibi birçok alanında olumlu etkiye sahip önemli bir hizmet sektörüdür. Bu sebeple turizm potansiyeli bulunan gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkelerin, uluslararası turizm faaliyetlerine önem verdiği bilinmektedir. Ayrıca turizm, ülkelerin ekonomik gelişmelerini hızlandıran, geliri tabana yayan, ülkelerdeki refah düzeyini yükseltip gelişmesine büyük katkılar sağlayan bir sektördür (Akın, 2018:4).

Şekil 1: Turizm Sektörünün Sağladığı Doğrudan ve Dolaylı Katkılar

Kaynak: Turkish Plastic Magazine, (2018).

Turizm sektörünün gelişmesi, ülkelerin özellikle döviz girdisini ve istihdamını arttırmakta dolayısıyla ulusal geliri olumlu etkilemektedir. Bununla beraber turizm, dünyada hızla gelişim gösteren buna bağlı olarak diğer sektörleri de etkileyen o sektörlerinde gelişmesinde öncü rol oynayan geniş bir endüstri olarak ifade edilebilir (Akın, 2018:4).

Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Türkiye'nin üretime bağlı olarak yaşadığı dış ticaret açığı beraberinde cari açık sorununu da meydana getirmiştir. Buna karşın ekonomik serbestleşmeyle birlikte dünya turizminde ortaya çıkan gelişmelerin Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu yansımaları olmuştur. Hem dünya genelinde hem de Türkiye'de turizm yatırımlarında ve harcamalarında görülen ciddi artışlar neticesinde Türkiye'de turizm gelirleri hızla yükselmeye başlamıştır. Turizm sektörü yabancı sermaye bağımlılığını azaltmak isteyen ülkelere bir fırsat sağlamakta, diğer ithalat endüstrilerini tamamlamakta ve döviz akımını kararlılığa ulaştırmaktadır. Turizm sektörü ülke gelirlerini artırması, kısa sürede döviz getirisi sağlaması, daha az dış alım ve yatırım gerektirmesi gibi çeşitli avantajlar taşımaktadır. Ayrıca turizm sektöründe yapılan yatırımların geri dönüş hızlarının daha kısa vadede olması ve döviz gelirlerinin artırılmasına ve dolayısıyla ödemeler bilançosu dengesine olumlu katkılar yapması nedeniyle Türkiye ekonomisinin temel sorunlarından biri olan cari açığı gidermede önemli bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. (Beyaz ve Karabacak, 2018: 57). Gelişen ülkelerin gelişme yolunda cari açık, sürdürülebilir büyüme, sermaye yetersizliği, işsizlik gibi makroekonomik sorunlar ile karşılaşmaktadırlar. Türkiye'de cari açık sorunu ve işsizlik oranlarının yüksek olması ekonominin temel

makroekonomik sorunlarından. Turizm sektörünün, bu sorunların çözümü konusunda olumlu katkılar yaptığı düşünülmektedir. Ekonomi politikaları bağlamında turizm sektörü, Türkiye için vazgeçilmez sektörlerden biri haline gelmiştir (Özcan, 2015:178).

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma ve sürekli yüksek bir büyüme oranını sağlayabilmek için gerekli olan yatırımları gerçekleştirebilmek için gelişmiş ülkelerden ileri teknoloji, hammadde ve ara mal ithal etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum gelişmekte olan bir ülkenin dövize olan ihtiyacının önemini göstermektedir. 1970'li yılların sonunda gerek uluslararası alanda yaşanan ekonomik gelişmeler, gerekse ulusal alandaki ekonomik ve politik gelişmeler ithal ikameci anlayışın sınırlarına gelindiğini göstermiş ve ülke 1979 yılının sonunda ekonomik krize girmiştir. Krizden kurtulmak için "24 Ocak kararları" olarak bilinen bir dizi ekonomik önlem Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası finansal kurumların da desteğiyle bir istikrar paketi içerisinde 1980 uygulamaya konulmuştur. Devletin ekonomiden çekilmesini, dış ticaretin liberalize edilmesini, ekonominin her alanında piyasa güçlerinin daha çok belirleyici olmasını öneren bu liberal politika uzun yıllar uygulanan ithal ikameci anlayıştan ihracata yönelik kalkınma anlayışına yönelmeyi amaçlamış ve dolayısıyla kalkınma için gerekli olan döviz i ihracat yoluyla elde etmeyi öngörmüştür (Kar vd., 2004:89).

Dünyadaki toplam GSYH'nin yüzde 9'u, taşımacılık hizmetlerinin yüzde 6'sı, hizmet ihracatının yüzde 30'u turizm ve ilişkili sektörler tarafından yapılmaktadır. Bir nevi hizmet ihracatı olarak görülen turizm, ülkelere 1,5 trilyon dolar döviz girişi sağlamaktadır (UNWTO, 2015:2). Turizmin ülke ekonomisindeki ve uluslararası ekonomik bağlantılardaki rolü ilk olarak ödemeler bilançosundaki yeri ile belirlenmiştir. Günümüzde uluslararası turizm hareketlerine bağlı olarak turist kabul eden ülkenin uluslararası alanda ekonomik durumunu en iyi ve en açık bir şekilde gösteren ölçü ev sahipliği yapan ülkenin dış ödemeler bilançosudur. Bunun yanında turizm sektörünün milli gelire etkisine bakıldığında kalkınmadaki rolü daha belirgin hale gelmektedir.

Turizmin Gelir Etkisi

"Ekonomide bir ekonomik birimin harcaması diğer bir ekonomik birimin gelirini oluşturmaktadır. Turizm sektöründe ise, turistlerin yaptıkları harcamalar sektörde çalışanların ücretlerini ve sektörle ilgili diğer gelirleri oluşturmaktadır. Turizm sektörü birçok faaliyet koluyla yakın ilişki içerisinde olduğundan, turizm gelirleri diğer birçok mal ve hizmetlerin tüketimine ve ihracatına olanak sağlamaktadır. Bir başka ifade ile turist bir ülkeye geldiğinde, o ülkede yaptığı her harcama sadece turizmle uğraşan kişilere değil, turistlerin harcama yaptıkları diğer sektörlerde de gelir sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm harcamaları çarpan mekanizması ile kendisinden kat kat fazla gelir yaratılmasına neden olmaktadır. Turizm sektörünün yarattığı geliri tam olarak ölçebilmek için, turizme aktarılan payın bilinmesi gerekir. Örneğin, oteller ve lokantalar, yiyecek ve içecek gereksinimlerini iç piyasadan sağlamak ve böylece iç gelirin ortaya çıkması gerçekleşmektedir. Turizme girdi sağlayan sektörler ulaştırma sektöründen tarım ve hayvancılığa kadar uzanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, bir ekonomide turizmden elde edilen gelir, değişik kesimler (otel, seyahat acentesi, yiyecek-içecek işletmeleri, toptancılar, gıda işletmeleri, personel harcamaları, vergiler vb.) tarafından paylaşılmaktadır (Kar vd., 2004:90).

Özdemir ve Öksüzler (2006), 1963-2003 yıllarını kapsayan turist sayısı verilerini kullanarak ekonomik büyüme ile turizm arasındaki ilişkiyi kısa ve uzun dönem ele almıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre Türkiye'de kısa dönemde turizm ile ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmaz iken; uzun dönemde turizmin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif

olduğunu saptamışlardır. Kutlar ve Sarıkaya (2012) makalelerinde, 1964-2007 döneminde Türkiye'ye gelen turist sayıları, yurtdışında giden yerli turistlerin yaptığı harcamalar ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Tablo 2'de 2003 yılından 2018 yılına kadar olan dış ticaret açığı, turizm gelirleri, turizm gelirin dış ticaret açığının kapatılmasındaki payı, ziyaretçi sayısı, ziyaretçiler tarafından yapılan ortalama harcama ve turizm gelirin GSMH içindeki payına yer verilmiştir.

Tablo 1: Turizm Sektörünün Ekonomik Etkisi

Yıllar	Dış Ticaret Açığı (DTA) (Bin Dolar)	Turizm Geliri (1000 \$)	Turizm Gelirinin DTA'yı Kapatmadaki Payı	Ziyaretçi Sayısı	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gelirinin GSMH İçindeki Payı (%)
2003	22.086.856	13 854 866	73,81	16 302 053	850	4,4
2004	34.372.613	17 076 607	58,95	20 262 640	843	4,2
2005	43.297.743	20 322 111	55,72	24 124 501	842	4,1
2006	54.041.498	18 593 951	42,83	23 148 669	803	3,4
2007	62.790.965	20 942 500	43,34	27 214 988	770	3,1
2008	69.936.378	25 415 067	44,30	30 979 979	820	3,3
2009	38.785.809	25 064 482	82,52	32 006 149	783	3,9
2010	71.661.113	24 930 997	46,09	33 027 943	755	3,2
2011	105.934.807	28 115 692	34,13	36 151 328	778	3,4
2012	84.066.659	29 007 003	43,75	36 463 921	795	3,3
2013	99.858.613	32 308 991	32,35	39 226 226	824	3,4
2014	84.508.918	34 305 903	40,59	41 415 070	828	3,7
2015	63.268.398	31 464 777	49,73	41 617 530	756	3,7
2016	55.995.686	22 107 440	39,48	31 365 330	705	2,6
2017	76.736.291	26 283 656	34,25	38 620 346	681	3,1
2018	55.079.200	29 512 926	53,58	46 112 592	647	3,8

Kaynak: TÜİK, Girdi-Çıktı Veritabanı'ndan aktaran Aktob, (2014).

Dış ticaret açığını kapamada turizm gelirlerinin payı incelendiğinde Türkiye'de 2015- 2017 yılları arasında turizmin dış ticaret açığını kapama payının azaldığı görülmektedir. 2015 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapama payı % 49,73 iken, bu oran 2016 yılında %39,48'e, 2017 yılında ise %34,25'e gerilemiştir. 2018 yılında ise %53,58'e çıkmıştır. 2016 yılında ülkede meydana gelen iç kargaşa ve 2017 yılına uzanan etkileri sebebiyle turistler için güven ortamı sarsılmış ve dolayısıyla döviz girdisi azalmıştır. Dış ticaret açığını kapatmadaki bu düşüş, 2018 yılında güven ortamının oluşması ile döviz girdisi artarak yükselişe geçmiştir.

Turizm Sektörünün İstihdama Etkisi

Turizm sektörü, sadece turistik tüketim harcamalarının yapılması ve bu yolla gelir yaratılmasından oluşmamaktadır. Bununla beraber turizm talebini karşılamak için işletmelerin

yeni yatırımlar gerçekleştirmeleri ve dolayısıyla doğası gereği emek yoğun olan bu sektörün gelişimi istihdamı artırarak ülke ekonomisine katkılar sağlamaktadır (Kar vd., 2004:90). Dünya Turizm Örgütü'nün verdiği bilgilere göre dünyada doğrudan, dolaylı ve uyarılmış istihdam türlerini meydana getiren turizmin aynı zamanda en çok istihdam yaratan sektör olduğu düşünülmektedir. Örgüte göre dünyada yaşayan her 11 kişiden 1 tanesi, doğrudan ve dolaylı şekilde turizm ve turizm ile ilişkili bir sektörde istihdam edilmektedir. (UNWTO, 2015:2).

Günümüz dünyasında işsizlik en önemli ekonomik sorunların başında gelmektedir. Çoğu ekonomide bu sorunun çözümü için büyük çaba harcanmaktadır. Turizm sektörünün de emek-yoğun özelliği, istihdamı arttırarak işsizliğin önlenmesinde kurtarıcı rol oynamaktadır. Son 10 yılda Türkiye ekonomisinde toplam istihdama en önemli katkıyı istihdam rakamı 11 milyondan 16 milyon seviyelerine ulaşan hizmetler sektörü sağlamıştır. Hizmetler sektörü içerisinde yer alan turizm sektöründe aynı dönemde 2 milyon 210 bin kişi istihdam edilmiştir. Son 10 yılda turizm sektörünün toplam istihdam içerisinde aldığı pay ise genelde %8 civarında gerçekleşmiştir. Yine tahminlere göre 2025 yılında turizm sektöründeki toplam istihdam sayısı 2 milyon 817 bin kişiye ulaşacaktır (Şit, 2016). Turizm sektörünün, ülke ekonomilerine döviz girdisi sağlayarak cari açıklarının azaltılması, yatırımların ve hizmet sektörü kaynaklı istihdamın artırılması ve ülkedeki sermaye birikimine katkıda bulunması sebebi ile ekonomik büyümeyi teşvik ettiği düşünülmektedir (Topallı, 2015:2). Turizm sektörü doğrudan istihdama katkıda bulunurken bu sektöre girdi veren diğer sektörler de dolaylı istihdam sağlamaktadır. Nitekim bu sebeple toplam istihdamı etkilemektedir (Yıldız, 2011: 59).

Turizmin Diğer Sektörler Üzerindeki Etkisi

Endüstriler üretimlerini gerçekleştirebilmek için başka endüstrilerin çıktılarını girdi olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla bir endüstrinin çıktısı bir başka endüstrinin girdisi olmaktadır. Turizmin bir bölgede gelişmesiyle bölgenin ekonomik yapısında değişimler yaşanmaktadır. Turizmin bir ülke veya bölge ekonomisi üzerinde yarattığı etkiler, bu sektöre girdi sağlayan ve çıktısını kullanan sanayi, tarım ve hizmetler gibi sektörler de katkı yaratması anlamına gelmektedir (Özkök, 2008).

Girdi - çıktı analizleriyle sektörlerin birbirleriyle bağlantılarını saptamak mümkündür. Sektörlerin birbirleriyle olan ilişkileri, ilişkinin biçimi ve yönü girdi-çıkıtı tabloları yardımıyla hesaplanır. Hazırlanan girdi katsayısı matrisiyle herhangi bir sektörün bir birim üretmek için gerek duyduğu girdi miktarı hesaplanır. Girdi - çıktı tablosunda bir sektörün kullandığı ara girdilerin toplam üretime oranı "geriye doğru bağlantı" şeklinde adlandırılmaktadır. Üretimde en yüksek oranda girdi kullanan sektörler bu katsayı yardımıyla belirlenir. Bir sektörün üretime olan ana talebin toplam talebe oranı ise "ileriye doğru bağlantı" biçiminde tanımlanmaktadır. İleriye doğru bağlantı katsayıları üretimin en yüksek oranda kullanıldığı ara sektörleri gösterir. Buna göre ekonomide sektörler arası bağlılık katsayısı en yüksek olan sektörlerin seçimi yapılır. Böylece ülkelerin sahip olduğu kaynakların optimal kullanımı sağlanmış olur (Yağcı, 2007: 187).

Konaklama, ulaşım ve eğlence sektörlerinin nihai ürün ve hizmet satışları sektörün ekonomiye doğrudan katkısını oluştururken, bu sektörlerin yaptığı tedarikçi alımları ile yeni yatırımlar ve kamunun harcamaları ekonomiyi dolaylı olarak etkilemektedir. Sektörde çalışan kişilerin yaptıkları harcamalar ise ekonomide "uyarılmış tüketim" etkisi yaratmaktadır.

Turizm sektörü 54 sektörden girdi alan bir sektördür. Ekonomiyi yüksek derecede uyarıcı olan 20. sektör olma özelliğindedir. Turizm sektörünün her alt birimi (oteller ve lokantalar) üretim yapmak için diğer sektörlerden girdi alır. Turizm sektörünün 1 birim üretmek için hangi sektörlerden ne kadar girdi aldığı ve bu sektörleri nasıl etkilediği çeşitli tablolarla gösterilmiştir.

Girdi-çıkıtı verilerine göre oluşturulan tablolar, Aktob, (2014) tarafından "TÜİK Ulusal Hesaplar Uzmanı Mehmet Kula" ya yaptırılan hesaplamalar sonucu oluşturulmuştur.

Girdi – Çıkıtı Verilerine Göre (Aktob, 2014);

- Turizm sektörü 1 birim üretmek için ticaret, taşıma, ulaştırma, posta, telekomünikasyon, finansal kuruluşlar, gayrimenkul faaliyetleri, eğitim, spor, sağlık ve kültür sektörlerinde 0,53 birimlik girdi almaktadır. Bunun yanında ekonomide uyardığı 54 sektör bakımından hizmet sektöründe 1. sıradadır.
- Turizm sektöründe oteller ve lokantalar 30 ana sektör içinde ekonomiyi uyaran 11. sektör konumundadır.

Tablo 2: Seçilmiş Bazı Sektörlerde Üretim Girdileri Oranı

Sektörler	Gereken Girdi Miktarı
Gıda ürünleri ve içecek imalatı	0,71
Elektrik, gaz, buhar ve sıcak su üretimi ve dağıtımı	0,68
Tekstil ürünleri imalatı	0,66
Havayolu taşımacılığı	0,61
Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	0,61
Makine ve teçhizatı hariç; metal eşya sanayi	0,56
İnşaat	0,54
Oteller ve lokantalar	0,53
Seyahat acentelerinin faaliyetleri	0,50
Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler	0,41

Kaynak: TÜİK, Girdi-Çıkıtı Veritabanı'ndan aktaran Aktob, 2014: 19).

Turizmin Etkileme (Uyarma) ve Etkilenme (Uyarılma) Etkisi

Turizm, her şeyden önce ülkeler açısından ödemeler dengesi üzerinde önemli etkileri bulunan bir görünmeyen dışsattım kalemidir. Turizm, bu anlamda ülke içinde perakende fiyatlarla yapılan mal ve hizmet dışsattımı olarak kabul edilebilir. Bu alana yapılan yatırımlar oransal olarak çok yüksek düzeyde döviz getirisi sağlarlar. Otomasyon ve mekanizasyon imkânları sınırlı bir sektör olan turizm endüstrisinde istihdam/yatırım oranı da genel olarak yüksektir. Turizm, yarattığı uyarıcı etkiler nedeniyle diğer sektörlerde de (ulaşım, yiyecek-içecek, tarım, iletişim, inşaat) istihdam ve gelir düzeylerini yükseltir (Usta, 1995:98).

Ekonomide meydana gelen 1 birimlik canlanma, turizm sektörünün üretimini 1,28 birim artırmaktadır (Aktob, 2014:17-18):

- Ağırlıklı olarak hizmet üreten ve nihai tüketici konumundaki turizm sektörünün daha çok mal alımları yönünde uyarma özelliği bulunmaktadır.
- 54 sektörden girdi alan turizm sektöründe talebin 1 birim artması, ekonomi genelinde 1.99 birimlik artış sağlamaktadır.

Sektör, üretim yapabilmek için; vergiler dahil, toplam girdisinin %55,6'sını diğer sektörlerden mal olarak almaktadır. Girdilerin kalan %44,3'ü ise, ücretler, kar, amortisman gibi katma değer unsurlarından oluşmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan 59 sektörün, 30 ana sektör olarak toplulaştırılmış verilerine göre; turizm sektörü 100 birimlik üretim için (vergiler hariç) yaklaşık 53 birim mal almaktadır. Turizm Sektöründe 100 birimlik üretim için 53 birim girdi alınır. Bu 53 birimin 15 birimi gıda ve içecek imalatı sektöründen, 9,5 birimi tarım ve hayvancılık sektöründen ve diğer 28 birimi ulaştırma, haberleşme, elektrik, gaz, mali aracı kuruluşlar, kimyasal madde imalatı, toptan ve perakende ticaretten sağlanmaktadır. *100 birim üretim için*

konaklama sektörü 47 birim, yiyecek-içecek sektörü 57 birim ve seyahat sektörü 50 birim girdi almaktadır (Aktob, 2014).

Tablo 3: Turizm Sektörünün Uyarma ve Uyarılma Dereceleri

Katsayılar	2000 Öncesi	2000 Sonrası
Uyarma Derecesi	1,69	1,99
Uyarılma Derecesi	1,23	1,28
Girdi (Birim)	0,50	0,53

Kaynak: TÜİK, Girdi-Çıktı Veritabanı'ndan aktaran Aktob, 2014: 18).

Tablo 4: Konaklama- Yiyecek-İçecek ve Seyahat Acenteleri uyarma ve Uyarılma Etkisi

Katsayılar	Oteller	Lokantalar	Seyahat Acenteleri
Geri Bağlantılı Uyarma	1,83	2,08	1,9
İleri Bağlantılı Uyarma	1,35	1,24	2,5

Kaynak: TÜİK, Girdi-Çıktı Veritabanı'ndan aktaran Aktob, 2014: 21).

Aktob, (2014:21) ekonomide meydana gelen 1 birimlik canlanmanın, konaklama sektörünün üretimini 1,83 birim, yiyecek içecek sektörünün üretimini 2,08; seyahat acentelerindeki üretimi 2,5 oranında artırdığını belirtmiştir. Ekonomideki canlanmanın turizm sektörünün (konaklama sektörü - yiyecek içecek sektörü - sektörü seyahat acenteleri) girdi sağladığı farklı 54 sektörün de üretimini aynı oranda artırması anlamına gelmektedir. Bu süreç, turizmin uyarma ve uyarılma oranının artması şeklinde açıklanırken turizm gelirinin, döviz girdisinin ve istihdam oranının artması olarak da nitelendirilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma ile kalkınma kuramları çerçevesinde turizm sektöründen ülkelerin ekonomik büyüme-kalkınma ve gelişmesinde nasıl bir strateji izlemesi gerektiği konusu teorik olarak ele alınmıştır. Özellikle "gelişmekte olan Türkiye için dengesiz kalkınma kuramının ön koşulu olan öncü sektörün, turizm sektörü olabilir mi?" sorusuna yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Bu sebeple çalışmada turizm sektörünün gelir, istihdam, döviz girdisi ve bunlar sonucunda dış ödemeler dengesine ve cari açığın kapatılmasındaki rolü ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Turizmin kalkınmadaki rolünün, dengesiz kalkınma kuramı çerçevesinde istatistiki verilere dayanarak irdelenmiş olması nedeniyle çalışma, literatürdeki boşluğu doldurması ve uygulayıcılara neden turizmde yatırımların yoğunlaştırılması gerektiği neden ve sonuç ilişkileri ile birlikte sunulması açısından önem taşımaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektöründen kalkınmada yararlanılması gerekliliği iktisatçılar tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır. Ekonomilerde karşılaşılan cari açık, gelirin dağılımı, istihdam gibi sorunların hafifletilmesinde hizmet sektörü büyük önem

arz etmektedir. Özellikle sahip olunan doğal arz kaynaklarının yerinde pazarlanması, döviz girdi oranının artmasına sebep olmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin özellikleri içerisinde yer alan; kişi başına düşen milli gelirin azlığı, zayıf sanayileşme, geleneksel tarım kesiminin hâkimiyeti, eğitim düzeyinin azlığı, milli gelirin ihracata oranının düşüklüğü, yetersiz kamu kaynağı, alt yapı yetersizliği, ekonominin dışa bağımlılığı, işsizlik gibi sorunların üstesinden gelebilmenin en önemli yollarından biri de turizmdir.

Ülkelerin tasarrufların verimli sektörler yatırımlarına kalkınmadaki en büyük engel olarak görülmektedir. Kalkınma yolunda atılan yanlış ve etkisiz adımlar; kişi başına düşen milli gelirin, sosyal, siyasal ve kültürel özelliklerin ekonomik büyüme ve gelişme adına heba edilmesi anlamına gelmektedir. Ekonomistlerin, kalkınma planlayıcıların ve devlet yöneticilerinin ülkenin yapısına göre sektörel verileri dikkatlice değerlendirerek kalkınma sürecini yönetebilmeleri gerekir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin bu süreçte öne sürülen kalkınma teorilerinden yararlanması büyük önem arz etmektedir.

Turizm sektörü, üretimin sağlamak için girdi alımı sağladığı sektörlerin ihracat gelirlerinin artması ve ekonomik kalkınmada sektörleri sürükleyici bir etkisi vardır. Turizm sektörü 100 birim üretmek için 0,53 birim girdi almak durumundadır. Bu 53 birimin 15 birimi gıda ve içecek imalatı sektöründen, 9,5 birimi tarım ve hayvancılık sektöründen ve diğer 28 birimi ulaştırma, haberleşme, elektrik, gaz, mali aracı kuruluşlar, kimyasal madde imalatı, toptan ve perakende ticaretten sağlanmaktadır. 100 birim üretim için konaklama sektörü 47 birim, yiyecek-içecek sektörü 57 birim ve seyahat sektörü 50 birim girdi almaktadır. 54 sektörden girdi olarak hizmet üreten turizm sektöründe söz konusu 54 sektörün üretim yapmasında etkili olan diğer alt sektörlerin de canlanması sağlamaktadır. Özellikle konaklama- yiyecek-içecek ve seyahat acenteleri uyarma ve uyarılma etkisine bakıldığında ekonomide meydana gelen 1 birimlik canlanmanın, konaklama sektörünün üretimini 1,83 birim, yiyecek içecek sektörünün üretimini 2,08; seyahat acentelerindeki üretimi 2,5 oranında artırdığı görülmektedir.

Dengeli kalkınma kuramında tüm sektörler yatırım yapılarak kalkınma sağlanması vurgulanırken, bu durumun aksi olan dengesiz kalkınma kuramında diğer sektörlerle yoğun ilişki içerisinde olan öncü sektöre yatırımların kaydırılması ile kalkınma sağlanacağı savunulmaktadır. Öncü, diğer bir ifade ile gelişme potansiyeli yüksek olan sektörlerde yatırımı yoğunlaştırmak; ölçekleri büyütücü, maliyetleri düşürücü ve verimleri arttırıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun sonucunda yatırımda yoğunlaşan sektörlerin ileriye ve geriye yönelik bağlantılı sektörleri de gelişmesi kuvvetle muhtemeldir.

Kalkınma kuramlarında öne sürülen faktörler ışığında Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan büyüme ve gelişmesinde turizmden yararlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sosyal, kültürel ve doğal arz kaynaklarının dışa pazarlanmasında ve ülkeye döviz girdisinin artmasını sağlayan turizm sektörü, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik canlanmanın tetikleyicisi konumundadır. Turizm sektörü bu özelliğiyle bir ihracat niteliği taşımaktadır. Yaratmış olduğu istihdam ve gelir dağılımı ekonomide uyarma etkisi yaratmaktadır.

Çalışmanın bulguları ışığında Türkiye'nin büyüme, kalkınma ve gelişme sağlaması için yatırımlarını ekonomik canlanmada öncü sektör olan turizm sektörüne kaydırması, sektörün ekonomide yarattığı etkiler çerçevesinde zorunlu bir hal almaktadır. Turizm sektörünün ileri bağlantılı uyarma derecesi bunun bir kanıtıdır. Bu gün dünyanın gelişmiş ülkelerinde bile turizm sektöründen ekonomik büyüme, kalkınma ve gelişimde yüksek oranda yararlanılmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin turizm arz kaynakları, kalkınma sürecinde turist sayısı ve beraberindeki döviz girdisi artışına büyük olanak sağlamaktadır. Turizm gelirinin ve döviz

girdisinin artması, özellikle 2000'li yılların başından günümüze kadar dış ticaret açığının kapatılmasındaki payın yükselmesi ile sonuçlanmıştır. An itibari ile Türkiye'nin dış ticaret açığının %50'sinden fazlası turizm sektöründen elde edilen gelirle karşılanmaktadır. Bu yüzden devlet yöneticilerinin ve planlama yapanların turizm sektörünün ekonomik büyüme-kalkınma ve gelişme sürecindeki etkisini dikkate alarak sektörel yatırımları yoğunlaştırması gerekmektedir.

Türkiye'de kalkınma planı hazırlayanlar, turizmde hedef ve ilkelerin belirlenmesinin yanı sıra bu sektörden kalkınmada daha fazla nasıl verim sağlanabilir olgusu üzerine yoğunlaşmışlardır. 1963 yılı itibari ile başlayan beş yıllık kalkınma planlarının hemen hepsinde bugüne kadar genellikle turizm eğitimi, turizmde istihdam, turist sayısı ve geliri artırma gibi turizm sektörünün gelişimiyle ilgili konular ele alınmıştır. Burada önem arz eden konu ise turizm sektörünün, Türkiye'nin kalkınmasında öncü olabilmesi ve yatırımların çoğunluğunun turizm sektörüne yönlendirilmesidir. Öncü sektör olarak turizme kaydırılan yatırımların, yan sektörleri de kalkınmada etkin hale getirebilecek nitelikte olması nedeniyle stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması, ülke yöneticileri tarafından dikkate alınması, ekonomik büyüme, kalkınma ve gelişme açısından büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ar, H. ve Çelik Uğuz, S. (2017). Küresel Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinde Turizmin Rolü: Türkiye Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 49(10): 521-530.
- Akın, A., (2018). Türk Turizminin Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 6(3): 3-23.
- Aktob, (2014). 2023' Doğru Türkiye'de Turizmin 100 yılı; Girdi Çıktı Analizi ile Turizm Sektörünün Yapısı, Büyüklüğü ve Ekonomiye Katkısı, *2023'e Doğru Türkiye'de Turizmin 100 Yılı* (15-23).
- Arslan, G. E. (2013). Ekonomik Büyüme, Kalkınma ve Gelir Dağılımı, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2): 45-52.
- Bahar, O., (2007). Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açından Yeri ve Önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE.)* Sayı 19: 1-19.
- Bakan, S. ve Kocağ, K., E. (2012). Küreselleşmenin Azgelişmiş Ülkelere Etkileri, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 4(1). 283-292.
- Beyaz, Z. ve Karabacak, G. (2018). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi, *International European Journal of Managerial Research Dergisi (EUJMR)*, 2(2): 56-75.
- Çeken, H. (2008). Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi* 10(2): 209-306.
- Çiçek, D ve Sarı, Y. (2018). Kalkınma Kuramları ve Turizm Gelişimi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. 6(4): 993-1015.
- Dedeoğlu Özkan, S. ve Beyazlı, D. (2018). Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Belirlenmesine İlişkin Veri Seti Sorunsalı: Eleştiri ve Öneriler, *Planlama Dergisi* 28(1): 22-39.
- Deviren Vatansever, N. ve Yıldız, O. (2014). Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi, (E-Dergi)*: 44.

Gezici, F. and Hewings, G.J.D. (2004). Regional Convergence and The Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey, *The Applied Regional Science Conference (ARSC) / Blackwell Publishing Ltd.*, 16(2). 113-132.

<http://mag.turkishplastics.net/2018/sayi-03/fokus-3/turkiyede-turizmin-ekonomiye-katkisi/>
(Erişim: 18.08.2019).

Kahraman, N ve Türkay, O. (2006). *Turizm ve Çevre* (2. Baskı), Ankara Detay Yayıncılık.

Kahraman. N. (1994). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Turizm*. *Anatolia*, 5(4): 74-75.

Kar, M., Zorişçi, E. ve Yıldırım, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* (8): 87-112.

Kubar, Y. (2016). Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi, (1995-2010). *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Sayı 4: 65-99.

Kutlar, A., ve Sarıkaya, M. (2012). Türkiye'ye 1964-2007 Döneminde Gelen Turist Sayısı ile İlgili Ekonometrik Bir Çalışma. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 1-22.

Künü, S., Hopoğlu, S., Sökmen Gürçam, Ö. ve Güneş, Ç. (2015). Turizm ve Bölgesel Kalkınma Arasındaki İlişki: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir İnceleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 71-93.

Özcan, C. C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 46, 177-199.

Özdemir, A. R. ve Öksüzler, O. (2006). Türkiye'de Turizm Bir Ekonomik Büyüme Aracı Olabilir Mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 107-126.

Özkök, F.G. (2008). *Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizmin Ekonomik Etkileri*. Bursa: Ekin Yayınları.

Sabis, (2018). *Geleneksel Ekonomik Kalkınma Kuramları*.

http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/48278/29533/kak%C4%B1nma_teorileri.pdf
(Erişim: 18.08.2019).

Şenol, P. ve Kemeç, A. (2018). Enformasyon Çağı-Zaman-Mekân İlişkisi Bağlamında Bölgesel Kalkınma Kuram ve Süreçleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(6), 108-124.

Şit, M., (2016). Türkiye'de Turizm Sektörünün İstihdama Katkısı. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 7 (1): 101-117.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, (2018). *Turizm İstatistiği. Genel Değerlendirme*. (yigm.kulturturizm.gov.tr).

Topallı, N. (2015). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: 1963-2011. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14): 339-352.

Turkish Plastic Magazine. (2018). *Türkiye'de Turizm Sektörünün Ekonomiye Katkısı*

Uğurlu, A.A. ve Tuncer, İ. (2017). Türkiye'de Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin Büyüme ve İstihdama Katkıları: Girdi-Çıktı Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1): 131-165.

Usta, Ö. (1995). *Turizm*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

UNWTO. (2015). UNWTO Tourism Highlights: 2015 Edition. İspanya

Yağcı, Ö. (2007). *Turizm Ekonomisi*. (2. Baskı). Ankara, Detay Yayıncılık.

Yavilioğlu, C., (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3(2):49-70.

Yıldız, Z. (2011). Turizmin sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi *Vizyoner Dergisi*, 3(5): 54-71.